

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 378.31

Проблеми системи вищої освіти України та напрями їх вирішення

Биховченко В.П.

кандидат економічних наук, доцент
Університету державної фіскальної служби України

Семенюк І.С.

магістрант ННІ фінансів, банківської справи
Університету державної фіскальної служби України

Фадєєва О.В.

магістрант ННІ фінансів, банківської справи
Університету державної фіскальної служби України

У статті визначено основні проблеми вищої освіти. Запропоновано способи мотивації студентів до навчання. Проаналізовано недоліки щодо методики викладання та оплати праці науково-педагогічного персоналу.

Ключові слова: вища освіта, стипендіальне забезпечення, оплата праці, державне замовлення, якість освіти.

Bykhovchenko V.P., Semenyuk I.S., Fadiieva O.V. АНАЛИЗ СООТВЕТСТВИЯ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ И РАСХОДОВ НА ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

В статье определены основные проблемы высшего образования. Предложены способы мотивации студентов к обучению. Проанализированы недостатки в методике преподавания и оплаты труда научно-педагогического персонала.

Ключевые слова: высшее образование, стипендиальное обеспечение, оплата труда, государственный заказ, качество образования.

Bykhovchenko V.P., Semenyuk I.S., Fadiieva O.V. PROBLEMS OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE AND THEIR DIRECTIONS

The article outlines the main problems of higher education. Methods of motivation of students for studying are offered. The disadvantages of the methodology of teaching and remuneration of scientific and pedagogical staff are analyzed.

Keywords: higher education, scholarship, labor remuneration, state order, quality of education.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Необхідність адаптації системи вищої освіти та професійної підготовки фахівців до динамічних змін у сучасному глобалізованому світі вимагає відповідних змін як в організації системи національної вищої системи, так і в змісті, формах і методах навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні відсутні комплексні праці, в яких проаналізовано якість вищої освіти в Україні та проведено аналіз доцільності витрат на неї.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є пошук шляхів підвищення якості знань випускників ВНЗ з

одночасним зменшенням державних видатків на вищу освіту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спостерігаючи за тенденцією зростання населення вищої освіти в Україні, проведено багато статистичних розрахунків, що слугували обґрунтуванням висновків чиновників та суспільства про її популяризацію.

Підтвердженням цьому є виступ першого заступника міністра освіти і науки України Володимира Ковтунця. За його словами, за ступенем охоплення населення вищою освітою Україна посідає 10–12-е місце у світі.

«Є ще голод на вищу освіту... Але ми, на жаль, маємо страшенний перекося». За даними Всесвітнього економічного форуму, наша кра-

їна за ступенем охоплення вищою освітою займає 10–12-ту позиції у світі – 79%. Тобто якщо взяти молодь віком від 20 до 26 років, то близько 79% отримують вищу освіту. За рахунок бюджету – 60%, а 20% отримують її за власні кошти. Втім, якщо аналізувати якісні показники, то за інженерною освітою ми знаходимося в п'ятому десятку, а за бізнес-освітою – в кінці першої сотні» [1].

У 2016 р. рівень охоплення населення України вищою освітою становив 76%, тобто ми маємо тенденцію до зростання. Проте така кількість людей із вищою освітою не є необхідною, адже оптимальне співвідношення між категоріями персоналу на підприємстві повинно бути таким: 82% – робітники, 18% – керівники, спеціалісти, службовці. Переобтяження ринку праці людьми з вищою освітою призводить до ситуації, коли багато з них працює не за фахом. Причинами цього ми вбачаємо:

1) невідповідність умінь та навичок працівника кваліфікаційним вимогам;

2) перенасиченість ринку праці фахівцями;

3) низька заробітна плата за місцем роботи.

Прикладом останньої причини можуть бути державні установи. Нерідко за малокваліфіковану працю на недержавних підприємствах робітники отримують більшу зарплатню, ніж керівники та спеціалісти в державних установах.

Щодо перших двох причин, то вони виникають у результаті прорахунків і неправильного планування діяльності вищих навчальних закладів. Сьогодні рівень державних витрат на вищу освіту в Україні становить 1,1–1,4% ВВП, тоді як в інших розвинених країнах –

близько 1% ВВП. На жаль, при цьому іноді якість вищої освіти не відповідає вимогам часу. За цих обставин у майбутніх абітурієнтів виникає незадоволення якістю надання вищої освіти, і вони обирають навчання за кордоном. Так, з 2010 до 2015 р. кількість українських студентів за кордоном збільшилася вдвічі – з 28 тис. до майже 60 тис. [2]. Оцінку якості вищої освіти студентами зображено на рис. 1.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що вища освіта в Україні потребує проведення якісних і кількісних змін.

На нашу думку, щоб підвищити якісний рівень вищої освіти, необхідно проводити зміни у самому освітньому процесі. Вважаємо, що найбільшими недоліками в структурі та методиці викладання матеріалу є такі:

1) велика кількість дисциплін, що вивчаються, не стосується вибраного напрямку навчання. Доцільно, щоб вони були вибірковими, для загального розвитку або ж рекомендованими до вивчення фахівцями. Однак ніяким чином не примушувати студентів витратити стільки ж часу та зусиль (а іноді навіть і більше), ніж на фахові дисципліни;

2) недостатня кількість лекцій порівняно з матеріалом, який виноситься на самостійне опрацювання. У вищому навчальному закладі інформація повинна подаватися та, яку студенту важко знайти, опрацювати та зрозуміти самостійно. На жаль, сьогодні викладач не відіграє важливої ролі у тому форматі, в якому проходить навчання студентів, урахувавши ту частину роботи над дисципліною, що виконують студенти. На нашу думку, необхідно, щоб було більше лекційних занять, оскільки

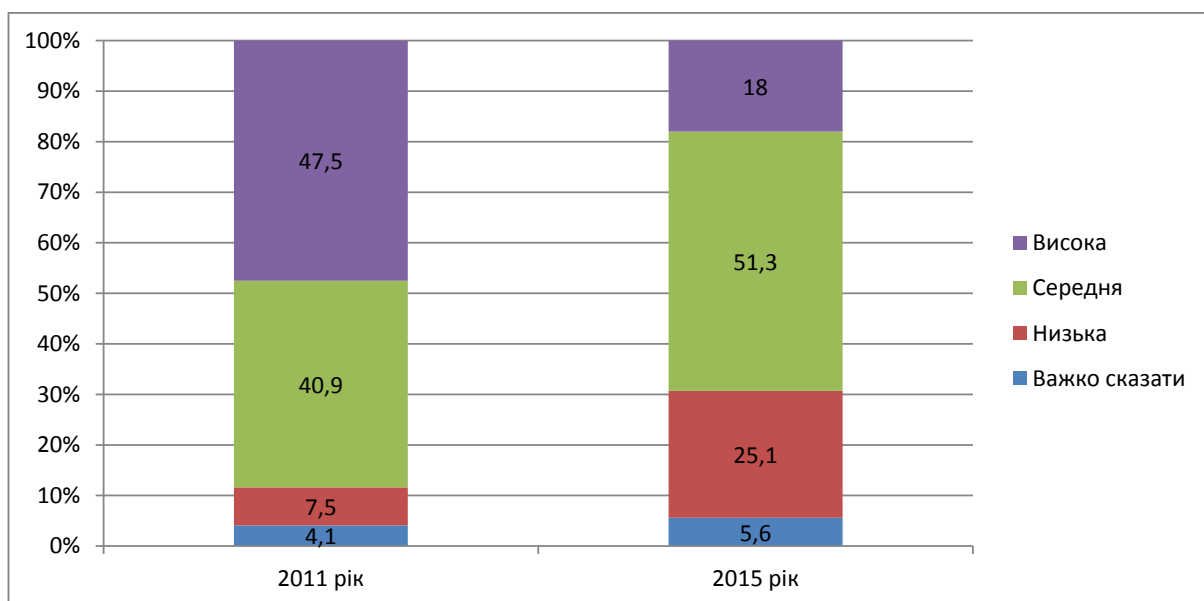

Рис. 1. Оцінка якості вищої освіти студентами [2]

на них викладач може поділитися максимальним масивом знань, який здобував протягом багатьох років, а кількість засвоєної інформації студентами була максимальною;

3) не менш важливу роль відіграє і соціальний фактор. Зважаючи на ставлення більшості населення країни до ВНЗ та освіти загалом, можна сказати, що населення відноситься з недовірою до освітньої системи. Від настрою людини та бажання залежить половина успіху в усьому, а також у здобутті знань. Важко заставити себе навчатися, якщо коло твого спілкування вважає, що система освіти, м'яко кажучи, не досконала і сенсу навчатися як такого не має, тому що все одно доведеться перевчатися;

4) велике навантаження на викладачів, пов'язане не з викладацькою діяльністю, а з адмініструванням навчального процесу. Вважаємо, що викладач вимушений витратити багато зусиль та робочого часу на виконання обов'язків, пов'язаних зі складанням методичних рекомендацій, створенням онлайн-курсів, веденням електронних журналів замість того, щоб готуватися до якісного викладення матеріалу студентам.

Також на якість викладання впливає зацікавленість викладачів – матеріальне стимулювання. Це вказує на актуальність проблеми оплати праці працівників у вищих навчальних закладах.

Правовою основою для встановлення заробітної плати викладачів є: Кодекс законів про працю [4], Закон України «Про оплату

праці» [5], Наказ Міністерства освіти і науки України № 557 [6] та інші нормативні документи. Так, відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України, найнижчий тарифний розряд має викладач-стажист – 15, тарифний коефіцієнт при цьому становить 2,58, а найвищий – ректор із тарифним розрядом 24 і тарифним коефіцієнтом 4,36 [6].

На рис. 2 наведено динаміку розміру основної заробітної плати науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, середньомісячної та мінімальної заробітної плати по Україні.

З рис. 2 видно, що основна заробітна плата науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації за останні шість років була вищою за мінімальну в Україні, проте не завжди вищою за середньомісячну по Україні: так, основна заробітна плата ректора та декана перевищує середньомісячну заробітну плату по Україні. Основна заробітна плата науково-педагогічних працівників, що займають нижчі посади, за останні сім років не перевищила її рівня. Отже, кваліфікація працівників не завжди визначає високу оплату праці. Проте науково-педагогічні працівники мають можливість збільшити розмір своєї заробітної плати за рахунок надбавок, доплат та премій. У табл. 1 наведено розміри надбавок та підстави для їх отримання. Зауважимо, що граничний розмір надбавок для одного працівника не повинен перевищувати 50% посадового окладу. Таке обмеження не поширю-

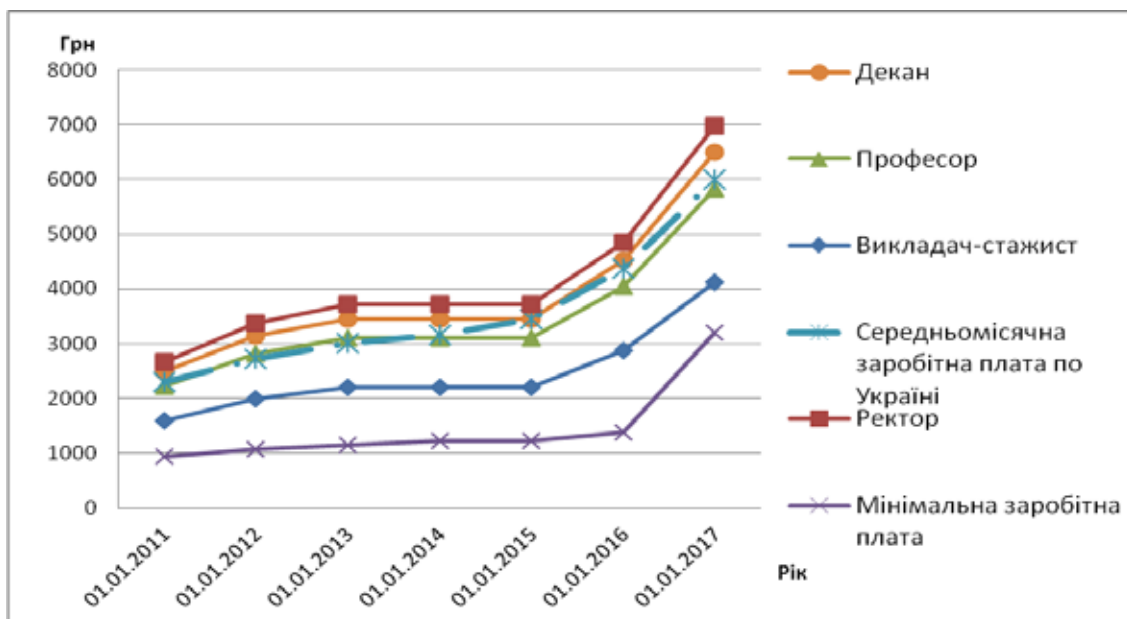

Рис. 2. Динаміка основної заробітної плати науково-педагогічних працівників, середньомісячної та мінімальної заробітної плати [7]

Таблиця 1

Розміри надбавок для науково-педагогічних працівників та підстави для їх отримання

Розмір надбавки (у відсотках до посадового окладу)	Підстава до отримання надбавки
10%	<ul style="list-style-type: none"> спортивне звання «майстер спорту»* знання та використання в роботі однієї європейської мови**
15%	<ul style="list-style-type: none"> спортивне звання «майстер спорту міжнародного класу»* знання та використання в роботі однієї східної, угро-фінської або африканської мови**
20%	<ul style="list-style-type: none"> звання «заслужений»* спортивні звання «заслужений тренер», «заслужений майстер спорту»*
25%	<ul style="list-style-type: none"> знання та використання в роботі двох і більше іноземних мов**
40%	<ul style="list-style-type: none"> почесне звання України, СРСР, союзних республік СРСР «народний»*
До 50%	<ul style="list-style-type: none"> високі досягнення у праці виконання особливо важливої роботи складність, напруженість у роботі

* Надбавки за почесні та спортивні звання встановлюються працівникам, якщо їхня діяльність за профілем збігається з наявним почесним або спортивним званням. За наявності двох або більше звань надбавки встановлюються за одним (вищим) званням.

** Надбавка не встановлюється працівникам, для яких вимогами для зайняття посади передбачено знання іноземної мови.

ється на працівників національних закладів (установ).

З табл. 1 видно, що підставами до отримання надбавок переважно є особливі досягнення працівників, що не завжди пов'язано з основними їх функціональними обов'язками.

Доплати працівникам встановлюються у розмірі до 50% до посадового окладу за виконання обов'язків тимчасово відсутніх працівників, за суміщення професій (посад) та за розширення зони обслуговування або збільшення обсягу виконуваних робіт. Зазначені види доплат не встановлюються керівникам навчальних закладів, установ освіти та наукових установ, їх заступникам, керівникам структурних підрозділів навчальних закладів, установ освіти та наукових установ, їх заступникам. За вчене звання професора доплата встановлюється у граничному розмірі 33% посадового окладу, доцента, старшого наукового співробітника – 25%. Зазначена доплата встановлюється працівникам, якщо їхня діяльність за профілем збігається з наявним ученим званням. За наявності у зазначених працівників двох або більше вчених звань доплата встановлюється за одним (вищим) званням. Доплата за науковий ступінь доктора наук встановлюється у граничному розмірі 25% посадового окладу, кандидата наук – до 15% посадового окладу. Зазначена доплата встановлюється працівникам,

якщо їхня діяльність за профілем збігається з наявним науковим ступенем. За наявності у працівників двох наукових ступенів доплата встановлюється за одним (вищим) науковим ступенем.

Таким чином, заробітна плата науково-педагогічних працівників за рахунок доплат, надбавок і премій може перевищувати розмір посадового окладу більше ніж удвічі. Вважаємо, що таке стимулювання не є ефективним, оскільки такі заходи дієво стимулюють до наукової діяльності, але не активують до викладацьких обов'язків. У зв'язку із цим необхідно підвищити розмір посадових окладів науково-педагогічних працівників, що дасть змогу підвищити рівень оплати їхньої праці.

Проблема якості знань випускників ВНЗ пов'язана не тільки з викладенням матеріалу у ВНЗ, а й із тим, що більшість студентів не зацікавлена в їх отриманні. Велика частка студентів здобувають вищу освіту не для отримання професійних знань та навичок, а для отримання диплому. Це пов'язано з тим, що вища освіта є дуже доступною. Для того щоб навчатися на державному замовленні, абітурієнтам не потрібно докласти великих зусиль, а це є причиною того, що і в подальшому вони не докладають значних зусиль.

Наступною причиною незацікавленості студентів в отриманні знань під час навчання

є їхнє незадовільне матеріальне становище. Звичайна академічна стипендія студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації, а також підвищена стипендія студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації є меншою за прожитковий мінімум. Навіть після її підвищення з 01.11.2017 на 60 грн. вона стала перевищувати прожитковий мінімум на 34 грн. Таке фінансове стимулювання студентів до навчання не є ефективним, оскільки навіть з урахуванням тих пільг, які мають студенти, цих коштів є недостатньо для гідного існування. Нерідко під час вибору між навчанням і роботою студенти вибирають роботу, оскільки навіть за зайнятості в 0,5 ставки та мінімальної заробітної плати рівень доходу студента буде вищим за рівень звичайної стипендії. Студенти, влаштувавшись на роботу під час навчання, мають менше часу та сил на опанування необхідного для вивчення матеріалу, а оскільки значна частина інформації виносить на самостійне опрацювання, то вона й залишається неопрацьованою та незасвоєною.

Також, на нашу думку, дуже незначна частка студентів отримує підвищену стипендію – лише 2–2,25%. За таких показників більшість студентів навіть не намагається її здобути, оскільки її рівень не відповідає затраченим зусиллям для її отримання.

Виходячи вищевикладеного, на нашу думку, доцільно провести перетворення в системі державного замовлення та в структурі стипендіального забезпечення, а саме:

1) збільшити обсяги державного замовлення для здобувачів освітнього рівня «молодший бакалавр» на 20%. Училища, технікуми та коледжі дають можливість тим, хто визначився з майбутню сферою діяльності швидше, поглиблено вивчати вибраний напрям діяльності. Для здобуття освіти в таких закладах необхідно витратити менше часу, ніж під час здобуття ступеня «бакалавр»;

2) зменшити обсяг державного замовлення для здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» удвічі. Такі зміни призведуть до того, що навчатися будуть лише ті студенти, які прагнуть отримати знання, а не тільки диплом;

3) зменшити кількість державного замовлення для здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» приблизно на 53%. Таким чином, освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр» за рахунок державного бюджету зможуть здобувати 70% випускників-бакалаврів;

4) зменшити кількість державного замовлення для здобувачів освітньо-кваліфікацій-

ного рівня «доктор філософії» приблизно на 35%. Це пов'язано з тим, що отримання цього рівня необхідне для тих, хто в майбутньому буде займатися науковою діяльністю, й для тих, хто буде викладати у ВНЗ, а оскільки кількість студентів зменшиться, то й кількість аспірантів необхідно скоротити;

5) підвищити рівень академічної стипендії ОКР «бакалавр» та «магістр» до рівня прожиткового мінімуму (1 700 грн.), а підвищену стипендію зробити вищою за академічну на 30% (2 210 грн.). Це дасть студентам, які будуть отримувати стипендію, можливість не влаштуватися додатково на роботу під час навчання, щоб себе прогодувати;

6) збільшити розмір стипендії та обсяг державного замовлення в коледжах, технікумах та училищах. Уважаємо, що це стимул для навчання в таких освітніх закладах;

7) збільшити кількість студентів, які отримують стипендію, до 70% від загальної кількості студентів, які навчаються на державному забезпеченні. Збільшення кількості студентів, які отримують стипендію, необхідне для того, щоб вони мали змогу приділяти увагу навчанню, а не роботі, а те, що стипендію будуть отримувати не всі студенти, створить між ними конкуренцію, яка буде підштовхувати їх до більших успіхів у навчанні;

8) збільшити кількість студентів, які отримують підвищену стипендію, до 10% від загальної кількості студентів, які отримують стипендію. Це збільшить бажання студентів до отримання такої стипендії й автоматично до кращого навчання.

Для того щоб зрозуміти, як саме перерозподіляться кошти після проведення таких змін, запропоновано провести розрахунки порівняно з обсягами державного замовлення 2017 р. (для полегшення процедури розрахунку до уваги беруться лише академічні стипендії).

Якщо розглядати структуру видатків на вищу освіту в Україні, то 60% – заробітна плата; 32% – виплата стипендій; 8% – інші видатки. На базі цих даних можна розрахувати відсоток економії за рахунок запропонованих змін, використовуючи індексний метод:

1) ОКР «бакалавр»:

Відсоток зміни витрат на виплати стипендій:

$$\left(\frac{50951210}{41595900} - 1 \right) \times 100\% = 22,49\%$$

Отже, відсоток виплачених стипендій становитиме:

$$32\% \times (1 + 0,2249) = 39,20\%$$

Таблиця 2

**Витрати на стипендіальне забезпечення у 2017 р.
та після впровадження запропонованих змін**

ОКР	До проведення змін				Після проведення змін			
	Звичайна стипендія		Підвищена стипендія		Звичайна стипендія		Підвищена стипендія	
	Кількість осіб	Сума, тис. грн	Кількість осіб	Сума, тис. грн	Кількість осіб	Сума, тис. грн	Кількість осіб	Сума, тис. грн
Бакалавр	35125	38637,5	1849	2958,4	26 197	44517,9	2 911	6433,31
Магістр	26604	29264,4	1400	2240	18337	31172,9	2037	4501,77
Докор філософії	4422	17765,827	-	-	2653	10658,693	-	-
Загальна сума	90866,127				97284,573			

Джерело: складено автором на основі [8]

Відсоток виплати заробітних плат (з урахуванням того, що в їх структурі є постійні та змінні витрати, і за скорочення кількості студентів на 50% виплати по зарплатах скоротяться на 35%):

$$60\% \times (1 - 0,35) = 39\%$$

Відсоток інших витрат (з урахуванням того, що в їх структурі є постійні та змінні витрати, і за скорочення кількості студентів на 50% видатки на інші витрати скоротяться на 35%):

$$8\% \times (1 - 0,35) = 5,2\%$$

Відсоток економії: $100\% - 39,2\% - 39\% - 5,2\% = 16,6\%$

2) ОКР «магістр»:

Відсоток зміни витрат на виплати стипендій:

$$\left(\frac{35674670}{31504400} - 1\right) \times 100\% = 13,24\%$$

Отже, відсоток виплачених стипендій становитиме:

$$32\% \times (1 + 0,1324) = 36,24\%$$

Відсоток виплати заробітних плат (з урахуванням того, що в їх структурі є постійні та змінні витрати, і за скорочення кількості студентів на 53% виплати по зарплатах скоротяться на 36%):

$$60\% \times (1 - 0,36) = 38,4\%$$

Відсоток інших витрат (з урахуванням того, що в їх структурі є постійні та змінні витрати, і за скорочення кількості студентів на 53% видатки на інші витрати скоротяться на 36%):

$$8\% \times (1 - 0,36) = 5,12\%$$

Відсоток економії: $100\% - 36,24\% - 38,4\% - 5,12\% = 20,24\%$

3) ОКР «доктор філософії»:

Відсоток зміни витрат на виплати стипендій:

$$\left(\frac{10658693}{17765827} - 1\right) \times 100\% = -40\%$$

Отже, відсоток виплачених стипендій становитиме:

$$32\% \times (1 + (-0,4)) = 19,2\%$$

Відсоток виплати заробітних плат (з урахуванням того, що в їх структурі є постійні та змінні витрати, і за скорочення кількості студентів на 35% виплати по зарплатах скоротяться на 15%):

$$60\% \times (1 - 0,15) = 51\%$$

Відсоток інших витрат (з урахуванням того, що в їх структурі є постійні та змінні витрати, і за скорочення кількості студентів на 35% видатки на інші витрати скоротяться на 15%):

$$8\% \times (1 - 0,15) = 6,8\%$$

Відсоток економії: $100\% - 19,2\% - 51\% - 6,8\% = 23\%$

На нашу думку, доречно було б витратити зекономлені кошти на підвищення стипендій у коледжах, училищах та технікумах; на підвищення заробітної плати працівників, задіяних в освітньому процесі. Невикористані кошти витратити на інші статті державних видатків.

Висновки з цього дослідження. Одним із першочергових напрямів розвитку для нашої країни, як і будь-якої країни світу, є галузь освіти, яка відіграє одну з ключових ролей, що виводить її розвиток у розряд першочергових завдань держави. Освітня галузь віддзеркалює, з одного боку, стан науки, ступінь демократизації суспільства, потреби ринку праці й можливості економічного розвитку країни. З іншого – забезпечує розвиток людського капіталу, особистісний розвиток, здобуття під-

приємницьких здібностей, орієнтації та позиції громадян.

На нашу думку, важливо звернути увагу нинішньому поколінню студентів на проблеми в освітній системі та на шляхи їх вирішення, адже з часом вони займуть посади, на яких будуть мати можливість безпосередньо вносити зміни в ситуацію, що склалася в країні.

Аналіз розрахунків показав, що необхідно переглянути напрями використання коштів, які вкладаються у вищу освіту. Це

дасть змогу підвищити рівень знань здобувачів різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і, як наслідок, підвищити добробут держави у цілому.

Оцінка якості вищої освіти показала, що тут також не все добре, хоча в Україні найбільша кількість вищих навчальних закладів у Європі, але це не дає нам підстави вважатися найосвіченішою країною Європи. Рівень знань потрібно постійно підвищувати або хоча б тримати на одному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Україна в лідерах за ступенем охоплення населення вищою освітою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vgolos.com.ua/news/ukraina_v_liderah_za_stupenem_ohoplennya_naselennya_vyshchoyu_osvitoyu_275476.html.

2. Освіта по-українськи: 129 мільярдів – марнотратство чи інвестиція? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://chicagorazom.com/osvita-po-ukrayinski-129-milyardiv-marnotratstvo-chi-investitsiya/>.

3. Які спеціальності мають майбутнє? Рейтинг найбільш перспективних професій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://hh.ua/article/17930>.

4. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/kzpp>.

5. Закон України «Про оплату праці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.

6. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05/page>.

7. Середня заробітна плата за видами економічної діяльності за місяць [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

8. Цього року держава виділить більше коштів на підготовку у вишах математиків, фізиків, біологів, агрономів та вчителів-предметників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/07/12/czogo-roku-derzhava-vidilit-bilshe-koshtiv-na-pidgotovku-u-vishax-matemat/>.